

Асистент мср НИКОЛА ЖИВИЋ
Универзитет у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за социологију
Филипа Вишњића ББ, Косовска Митровица, Србија
Е-адреса: nikola.zivic@pr.ac.rs

ДРАГОЉУБ ЈОВАНОВИЋ – ЗАШТО „ЦИЛИНДАР НЕ ИДЕ НА ОПАНАК”?

САЖЕТАК: Идејно полазиште за овај рад представља чланак „Ни запад ни село” Драгољуба Јовановића. У чланку, Јовановић кроз низ иронично-хумористичких описа настоји да ослика проблеме у начину развоја друштва, односно села (Краљевине СХС / Југославије). За несклад и контраст којима је дубоко обележен развој овог друштва, поменути аутор на једном месту у раду употребљава метафору „цилиндар на опанку”. Текст чланка пажљивог читаоца може упутити на три кључна проблема који условљавају такав развој: проблем односа према сељаштву, проблем знања и информисаности,

* Ово истраживање подржало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Уговор бр. 451-03-68/2022-14/200184).

проблем континуитета. Сваки од поменутих проблема, илустровали смо с једним или с више примера из дела и живота Д. Јовановића. Дакле, питање „Зашто цилиндар не иде на опанку” заправо је наш покушај да у овом раду, ослањајући се преvasходно на дело Драгољуба Јовановића, укажемо на развојне проблеме села у Краљевини СХС / Југославији. Три кључна проблема о којима пишемо и примере које разматрамо, вреди разматрати и у контексту актуелних проблема нашег села.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Драгољуб Јовановић, сељаштво, развој, „цилиндар на опанку”

Идејно полазиште за овај рад представља чланак Драгољуба Јовановића који је насловио са: „Ни запад ни село!”.¹ Иако објављен пре око деведесет година², чланак оставља утисак својом актуелношћу у појединим сегментима. Међутим, по својој садржини, текст није научно-стручног карактера, рекли бисмо да пре припада групи радова Драгољуба Јовановића, који су политичко-пропагандне природе, па самим тим, нема велику научну вредност. Текст је писан са пуно хумора, ироније која повремено прелази у сарказам, а усудили бисмо се да констатујемо да Д. Јовановић понегде и претерује.³ На тај начин, чини се, он свесно покушава да обесмисли појаву коју критикује, што је у овом случају начин на који се друштво мења и развија.

¹ Исти чланак појављује се и у књизи Драгољуба Јовановића *Нови Анџеј* под насловом: „Лажно јеванђење”. Д. Јовановић (1946): *Нови Анџеј*, Београд: б. и., 23–28.

² У књизи *Сељак – свој човек*, која представља избор текстова Драгољуба Јовановића, наведено је да је чланак објављен 1932. године у сарајевском часопису *Прејлед*. Д. Јовановић (1997): *Сељак – свој човек* (прир. Н. Јовановић и М. Исић), Београд: Институт за новију историју Србије, 88–90.

³ Хумор проткан иронијом чест је у радовима Д. Јовановића, посебно оним који су политичко-пропагандног карактера.

У раду, Д. Јовановић полемише са реченицом из чланка „За запад, за село”⁴ коју на самом почетку цитира и која гласи: „Пророци наших култура су често само празне маске са некултурним тенденцијама и немоћ да се асимилира истинске, културне вредности”.⁵ Питајући се на почетку рада да ли је аутор свестан смелости своје реченице, Д. Јовановић наставља:

„Не знам, али му могу рећи да лажу сви проповедници тзв. 'наше властите културе', нових месијанизма, противници Запада и поклоници 'битно нашег', дакле сељачког. Лажу. Мрзе они све што је наше, и желе да побегну из њега. Ђовори као Ганди, а маскирао се као Гранди', рекао је за једног од њих неко ко их из ближе познаје. Сисавци фондова и синекура, поклоници идола који сипају ману, и љубитељи руку које дају хиљадарке – они бестидно славе народ од кога су далеко и који их се ништа не тиче. Говоре о 'нашој култури' јер мисле да је то интересно, јер их то не обавезује ни на какав напор а лако се може уновчити. 'Ми као народ велe, имамо своју културу, која је здрава и племенита: дакле, не морамо ништа радити, ништа мењати...'”⁶

„Јесу ли то само појединци? Не, то је један менталитет. Иначе не би смо демаскирали ову појаву. Ево какав менталитет. Да идемо брзо, да прескачемо ступњеве, да 'горимо етапе', да имамо све боље него други, богатије, раскошније, бесније. Плодови тог менталитета се виде свуда. Погледајте аутомобиле! Има их несразмерно много, велики су као тврђаве, сви нови и луксузни... Погледајте мануфактурне радње за женску тоалету: оне једино нису у кризи... Хоћете с друге стране? Дођите у храм науке, на Универзитет. Институт, библиотеке, микроскопи, апарати, справе: све скупочено и

⁴ Како је сâм Д. Јовановић навео, чланак „За запад, за село” објавио је А. Бонифачић 1931. године у загребачком часопису *Савременик*.

⁵ Д. Ј., *Сељак – свој човек*, 88.

⁶ Исто, 88.

– прашљиво: последњи модел и неупотребљено. Преко пута болесници немају кревета у болничким собама, већ их носе у двориште, да чекају место, и студенти немају из чега да уче”.⁷

„...А ми не волимо истрајан рад и немамо кад: ми журимо да одмах добијемо све (...) Ево! Сада је у моди сточарство и живинарство. Кажу да је то излаз из пољопривредне кризе. Покушали смо да оплеменимо нашу пшеницу, брзо, преко ноћи: бачено је 280 вагона селекционог семена. Пропало је све, јер је било исте врсте за наше разноврсне прилике тла, климе, обраде. Сад ћемо се бацити на модерно сточарство (...) Набавићемо швајцарске и холандске краве и бикове, скупе (милионски скупе) енглеске коње и др. Набавили смо их већ. Пропали су или пропадају, јер нема или још нема услова за њих (...) Наше кокоши, кажу слабо носе и месо им није за пијацу. Дајте легхорне, орпингтоне, родајланде!... Наша домаћа живина (изврсна штајерка!) је напуштена, за страну нема услова, а ми хоћемо да идемо брзо, да прескачемо. Кад то не успе, јер не може успети, ми кажемо: пробао сам све па не иде...”⁸

„...Самоук, који нема основне школе, а бави се модерном пољопривредом, индустријом, великом трговином, тера моду, негује науку, опија се уметношћу. Самоук – то значи нередовно, неједнако развијање, знање и искуство пуно рупа. Самоук – то је наша слика и прилика. Самоук, који хоће да зна све и да зна најбоље”⁹

„Јуче смо побегли са села, не тражите од нас да се тамо враћамо, онде је брате, црно. И немојте више да пешачимо, ни да се возимо трећом класом. Ништа што подсећа на село. Сељаци, „наш сељак” то је велики народ, храбар, племенит, песник, генијалан, али – далеко му лепа кућа. Њему припада

⁷ Исто, 88.

⁸ Исто, 89.

⁹ Исто.

прошлост и будућност, те једине реалности по учењу филозофа. Ми хоћемо за себе садашњост, зато смо надреалисти...”¹⁰

Овим нешто дужим изводима из рада Д. Јовановића настојали смо да илуструјемо горе поменуто у погледу карактера рада, стила писања и критике која је садржана у раду. Видимо да Д. Јовановић кроз низ занимљивих примера и хумористичко-ироничних описа и објашњења настоји да ослика несклад у начину развоја друштва за који на једном месту у раду употребљава метафору: „Цилиндар на опанку”¹¹. Међутим, рекли бисмо да се из наведених редова, читају и три кључна проблема која се односе на развој ондашњег друштва, **а пре свега села:** проблем односа према сељаштву, проблем знања и информисаности, проблем континуитета. Сва три проблема Д. Јовановић је врло добро схватао. У овом раду, сваки од наведених проблема илустроваћемо с једним или с више примера из дела и живота Драгољуба Јовановића. На крају, осврнућемо се на њихову актуелност данас.

Проблем односа према сељаштву. Овај проблем могуће је посматрати на више нивоа. Најпре, у најширем смислу речи можемо говорити о односу државе према сељаштву. Краљевина СХС / Југославија посматрано из данашње перспективе била је велико искушење за све њене становнике. Бројни проблеми обележили су ову државу: политички далтонизам, страначка раздробљеност, недисциплина, фракционашке борбе, компромитованост и корупција страначких вођа и руководства, неискреност у спровођењу партијских програма, забране и онемогућавање рада појединих странака, диктатура краља Александра, спорења око облика државног уређења, стално потезање хрватског питања, национална, верска, социјална разноликост, привредна неразвијеност,

¹⁰ Исто, 90.

¹¹ Исто, 89.

огромни економски проблеми.¹² О функционисању ове државе можда најбоље говори податак да је за двадесет три године њеног постојања састављено укупно тридесет девет влада (у просеку владе су биле на власти пет и по месеци).¹³ У таквим условима, није могло бити речи о некаквој озбиљној социјалној реформи која би имала за циљ да побољша положај становништва, које је највећим делом чинило сељаштво. Оно што је чињено, углавном није давало ваљане резултате. Добар пример за то је судбина аграрне реформе која је требало да укине остатке феудализма, уреди поседовне односе и побољша врло лош положај сељаштва. Стање са аграрном реформом (да ли је спроведена, када, на који начин) важан је моменат у конципирању аграрне политике било које земље.¹⁴ Не треба посебно наглашавати колико је у земљи у којој је сељаштво чинило око 80% становништва, добра аграрна политика важна за развој. Реч је како Јовановић пише о једној вештини која се подешава према природним, економским, техничким, социјалним и културним условима земље. Њен циљ није само повећање пољопривредне производње, иако је то основни задатак (економски задатак). Аграрна политика поред економских питања треба да решава и социјалне проблеме (социјални задатак) пољопривредног становништва које је у Краљевини СХС / Југославији готово синоним за сељаштво. То подразумева бригу за људе који живе и раде на селу, којима је пољопривреда поред извора дохотка и начин живота. Реч је заправо о очувању сељачког породичног

¹² Д. Маликовић, А. Растовић, У. Шуваковић (2007): *Парламентарне сйранке у Краљевини СХС – Југославији* (књига I), К. Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици; Београд: Трећи миленијум, 261.

¹³ М. Павловић, *прир.* (2008): *Историја браћанских сйранака у Југославији*, 1–2, Београд: Институт за савремену историју.

¹⁴ Д. Јовановић (2021): *Аграрна политика*, Пирот: Историјски архив – Породица Драгољуба Јовановића, 54.

газдинства. Затим аграрна политика има и културно политички и организаторски задатак. Културно-политички задатак односи се на уређење аграрно-политичког законодавства, адиминистративну организацију и друге мере у корист пољопривреде и пољопривредника (отварање школа, огледних поља, угледних имања итд.). Организаторски задатак подразумева да држава регулише и прати процес удруживања пољопривредника (у синдикате, задруге, стручна представништва итд.). Ови задаци, немају подједнаку важност у свим земљама. На то пресудно утичу два фактора: да ли је спроведена **аграрна реформа**¹⁵ (нагласио Н. Ж.) и на ком је ступњу индустријализација у дотичној држави.¹⁶ Са аграрном реформом у Краљевини СХС / Југославији отпочело се већ 1919. године. Упоредо је вршен и процес колонизације (пре свега на подручју Косова и Метохије и Војводине). Аграрна реформа која је у основи подразумевала дељење великих поседа, извршена је, како пише Јовановић, радикалније него у ма којој другој земљи (осим Русије). „Цело питање посматрано је као национално и социјално: експроприсати велике поседнике, скоро све странце; дати земљу сиротињи, нарочито добровољцима из рата и национално поузданим елементима¹⁷, који се доводе у крајеве где су Мађари, Немци

¹⁵ Јовановић истиче да под аграрном реформом треба подразумевати не само чисто правни посао укидања личне везаности и феудалних терета (аграрна реформа у ужем смислу), већ и додељивање земље сељацима, дељење заједничког поседа, сегрегацију, унутрашњу колонизацију итд. Све ове реформе, сматра Д. Јовановић, имале су и даље имају као крајњи резултат изградњу сељачко-газдинског поретка. Д. Јовановић, *Аграрна полијтика*, 232.

¹⁶ Д. Јовановић, *Исто*, 51–54.

¹⁷ „**Коме се додељује земља?** У првом реду *домороцима* или земљорадницима из села *најближих* једном великом поседу, и то који уопште немају земље или имају испод 10 јутара (...) *Добровољци* добијају више: борци по 5 ха, неборци под 3 ха плодне земље. Сиромашни добровољци добијају и живи и мртви инвентар. Морају земљу сами обрађивати (18. дец.

или Арнаути компактни или у већини”.¹⁸ Овако једној реформи, која подразумева цепање великих поседа, може се према Д. Јовановићу упутити више приговора (правни, економски, политички).¹⁹ Међутим, суштински проблем кад је аграрна реформа (и колонизација) у Краљевини СХС / Југославији у питању, Јовановић види у начину на који је она изведена. Најпре, за спровођење тог посла није било никаквих припремних радова (статистика, географских и етнографских студија), није се водило рачуна о томе који се људи шаљу у које крајеве (с озбиром на климу, професионалну традицију, начин рада), дељење великих поседа извршено је брзо, земља се делила по политичким, партијским, националним мерилима, о способности интересената није се водило рачуна, разбијањем великих поседа на Северу ишчезле су многе агрономски корисне установе, питање увођења интересената у својину над земљом није адекватно решено, парцелисање и додељивање земље пратиле су непрестане промене (посао је био поверен једној установи²⁰, која је зависила од тренутне ситуације, партијских утицаја итд.).²¹ На крају, аутор закључује да је реч о послу који је далеко од завршеног, посебно ако се узме

1919). Трећу врсту интересената чине прави *колонисти*: сељаци без земље из пренасељених или неплодних крајева”. Д. Јовановић, *Истио*, 268.

¹⁸ Д. Јовановић, *Истио*, 266.

¹⁹ Овде Д. Јовановић разматра да ли је оправдано дирати у приватну својину (правни приговор), зашто држава сама врши расподелу земљишне својине (политички приговор) и да ли ће парцелизација великих поседа смањити производњу и уништити пољопривредну индустрију.

²⁰ Министарство за аграрну реформу.

²¹ Занимљиво је да овде као проблем Јовановић истиче и манастирска и црквена имања, која су, како пише, чист мањак за нашу економију. Истиче да се земља нерационалним радом испошћује, да се старешине манастира претварају у великопоседнике, да се ради неких вакуфа и за већину манастира у Јужној Србији доводи у питање и укидање кметских и чифчијских односа. Сматра неоправданим истицање специјалног карактера манастира као задужбине и истиче да под удар аграрне реформе треба ставити и манастирска имања у Србији. Међутим, Д. Јовановић

као крајњи циљ стварање способних сељачких газдинстава.²² Ситуација је још неповољнија кад је колонизација у питању. После деобе феудалних и капиталистичких поседа, треба сматра Јовановић, поделити државна имања која се чувају, а упоредо са тим, мора се стварати добра земља: исушивањем, крчењем, пошумљавањем итд. „Просто дељење је један паразитски начин; треба прећи на стваралачки”.²³ Неуспех који Д. Јовановића констатује када је овај посао у питању, слаже се с оценама других истраживача (упор. Н. Гаћеша²⁴, М. Исић²⁵).

Проблем односа према сељаштву, на ужем нивоу, могуће је посматрати и као питање односа политике/политичара према сељаштву и обратно. У Краљевини СХС / Југославији владало се без ослонаца на широке народне слојеве, уз подршку крупног капитала, војске и огромног чиновничког апарата. Сељаштво је као и данас, постајало предмет интересовања само уочи избора. Тада су страначки лидери обилазили села и традиционално обећавали решавање свих сеоских проблема (смањење пореза, јефтинији кредити, исплату ратне одштете, боље путеве, итд.). Обећања су врло често пратили и различити притисци.²⁶ У таквим политичким приликама, „ван цивилизације”, удаљен од јавног живота, лаган и зава-раван од свих, сељак „диже руке од свега што није његов себични и тренутни интерес: продаје се на изборима, обмањује

овде упућује и на два рада са супротним становиштима. Д. Јовановић, *Истио*, 275.

²² *Истио*, 266–276.

²³ *Истио*, 276.

²⁴ Н. Гаћеша (1995): *Радови из ајрарне историје и демографије*, Нови Сад: Матица српска, 172–195.

²⁵ М. Исић (1995): *Сељаштво у Србији 1918–1925*, Београд: Институт за новију историју Србије, 81–90.

²⁶ Д. Јовановић (1997): „Идеолог сељаштва”, предговор за књигу *Сељак – свој човек: избор њекићева* (прир. Н. Јовановић и М. Исић), Београд: Институт за новију историју Србије, 18.

на пијаци, губи своју стару честитост... Нико се не брине првенствено о селу и његовим недаћама. Привредне установе које постоје – земљорадничке задруге, пољопривредна и господарска друштва слабе су и несавремене. Политичке странке, чак и оне које се називају сељачким, воде „велику државну политику” решавају крупна национална и државно-правна питања, и не стижу да се забаве сељачовим потребама”.²⁷ Добар пример за то представља Радикална странка, која је како Исић пише, по завршетку рата међу сељаштвом у Србији била најјача политичка партија, пресудно утицала на унутрашњу и спољну политику земље, али савремени интегралан социјално-економски програм није имала. То је заправо значило да странка није обраћала пажњу на положај сељаштва као најбројнијег дела становништва (осим у ситуацији када је то било у функцији освајања власти). С друге стране, Демократска странка која је у свом програму посветила пажњу аграрној политици и проблемима сељаштва, имала је пре свега за циљ одвајање сељака од радикала (чиме би се обезбедила подршка за освајање власти), а не намеру да искрено помогне сељацима.²⁸ Савез земљорадника²⁹ којем је Д. Јовановић припадао, није имао већих резултата и био је оптерећен бројним унутрашњим сукобима. Странку су како Јовановић пише основали добри домаћини, сеоске газде, питоми задругари на челу са Михаилом Аврамовићем³⁰, али су убрзо странци

²⁷ Д. Јовановић, *Истио*, 228.

²⁸ М. Исић, *Сељаштво у Србији 1918–1925*, 229–232.

²⁹ Савез земљорадника имао је свеобухватан програм за побољшање услова живота на селу који је написао Михаило Аврамовић. Међутим, странка се како Д. Јовановић пише управо у тексту посвећеном Михаилу Аврамовићу, не држи ни свог програма ни статута. Д. Јовановић, *Сељак – свој човек*, 295.

³⁰ Михаило Аврамовић, „отац” земљорадничког задругарства код нас и оснивач Савеза земљорадника, истиснут је из странке већ 1922. године. Како Д. Јовановић пише, био је више задругар него политичар

пришли многи десни елементи србијанске политике „они које је свет знао под именом ’курџона’. То су либерали и напредњаци, чланови двеју старих и малих странака, остаци некадашње градске и сеоске буржоазије, круте госпде и бесних газда”.³¹ Тако је Савез земљорадника, наставља Јовановић, већ у својој клици носио нешто противречно. Задругари, на челу са Михаилом Аврамовићем који су странку основали, убрзо су изгубили водећу улогу. На површину су избили ћате, кафеџије, сеоски трговци, зеленаши, шпекуланти, они који су у странци видели могућност за личну корист. Свестан да је покрет на „ниским гранама”, али да би оснивање и покретање нове странке био исувише тежак посао, Д. Јовановић је са групом пријатеља 1927. године ушао у Савез земљорадника. Убрзо, већ 1928. због сукоба са конзервативним делом странке, Д. Јовановић формира групу левих земљорадника, при чему је врло често иступао и самостално. Странку је очигледно мучио проблем великог броја професионалних политичара у својим редовима који су се борили око положаја, без стварних веза са сељацима.³² Због неуморне критике режима, током диктатуре али и након ње, Д. Јовановић је више пута хапшен и интерниран.³³ Његов највећи индивидуални политички успех у Краљевини Југославији вероватно је по-

и као такав није умео да се снађе у друштву где прву улогу нису имали задругари, већ живаљ, динамичнији и борбенији људи, али без оних скрупула који одликују праве задругаре. Д. Јовановић, *Истио*, 296.

³¹ Д. Јовановић (1991): *Слобода од страхова* (уредили Б. Јакшић, С. Самарџић), Београд: „Филип Вишњић” – Научна књига, 159–160.

³² Д. Маликовић и др., *Парламентарне странке*, 121.

³³ „Режим монархистичке диктатуре је већ 1930. година забранио Драгољубу Јовановићу да држи јавна предавања, да би га 1932. године осудио на годину дана затвора и губитак државне службе на универзитету, а само деветнаест дана по изласку из затвора интернирао 1933. у Тутин. Да се не би могао поново кандидовати, октобра 1938. године, пред расписивање избора, поново је ухапшен, и априла 1939. године осуђен на 14 месеци затвора”. Божидар Јакшић (1991): „Слобода од страха – Драгољуб

сланички мандат на скупштинским изборима 1935. године који је освојио у Пиротском округу на листи Удружене опозиције. У марту 1940. Јовановић оснива Народну сељачку странку, чији почасни председник постаје Михаило Аврамовић. И поред великог труда³⁴ и искрених намера да сељаштву помогне, Д. Јовановић није успео политички да се наметне и да утиче на правац развоја и судбину земље.

На крају, проблем односа према сељаштву, може се посматрати и на примеру школованих и образованих. Реч је, како их Јовановић назива, о такозваној интелигенцији. „Чим подигне главу мало нешто изнад осталих, наш млад човек се одмах проглашује интелектуалцем, а скуп таквих 'прваша' сачињавају такозвану интелигенцију. Једни оду до универзитета код нас и на страни, други се држе на овом или оном ступњу школских степеница. Осим сеоских учитеља и свештеника, сви „интелектуалци“ остају у варошима и ту врше своје административне, полицијске, судске, васпитне или друге дужности. Били пореклом сељаци или варошани, школовани људи се држе далеко од обичног света”.³⁵ С друге стране,

Јовановић између две ауторитарне Југославије” (предговор књизи *Слобода од сѝраха*), XII.

³⁴ Пре уласка у Савез земљорадника, у циљу помагања сељаштву, Д. Јовановић је деловао на социјално-културном пољу. Неуморно је обилазио села и сељаке, упознавао њихове животне прилике, држао предавања. Са групом пријатеља основао је Групу за социјалну и културну акцију (Група СКА). Као орган ове групе, Јовановић покреће лист *Раг*. Бројне странице овог листа попуњавали су сами сељаци. Д. Јовановић је у овом, али и у другим часописима, неуморно објављивао текстове у којима је критиковао режим и указивао на тежак положај сељаштва. Сматрао је да овакав рад треба да буде припрема за партијску делатност. Ипак како сам пише у чланку *Дан задружарсѝва*, изгледа да се преварио. Политичка акција у примитивним и новим државама је примарна, она мора да припреми земљиште за друге, неутралније и општије облике акције. Д. Јовановић, *Сељак – свој човек*, 331.

³⁵ Д. Јовановић, *Слобода од сѝраха*, 55.

интелектуалци који остваре нешто више („интелектуалци вишег реда”), како Јовановић пише остају приступачни малом броју појединаца али далеко од народне целине. Јовановић оштро осуђује такву појаву. За њега, интелектуалац мора да се стави на услугу свом народу. „Ми којима је дато да се мало уздижемо изнад своје средине, не смемо бити без корена. Наше духовно биће може расти и цветати само ако добива хране из дубине националног организма”.³⁶ Њега брине једно „аеропланско схватање културе” где су културне вредности и добра доступна само у градовима или одабраној елити. Његова констатација да „цео наш културни апарат почива на збунивању лаковерних од стране Олимпијаца са катедре, из министарства или из редакције”³⁷ данас звучи врло актуелно. Да би се то променило, потребно је да се школовани и образовани приближе народу и одржавају везу са њима. Као пример за то, Д. Јовановић наводи Јована Цвијића. Рекли би смо да је и сам Д. Јовановић био пример за наведено. Неуморно је обилазио села и настојао да упозна сељаке и њихове животне прилике. Уосталом, он је своју и научну и политичку каријеру посветио њима. „Веза се створила, јака и интимна, веза која се без бола не би могла прекинути. Ја сам лично постао њихов човек, њихов заробљеник”.³⁸

Проблем знања и информисаности. Драгољуб Јовановић често је у својим радовима истицао да је сељака неопходно социјално и културно подићи. Један од задатака Групе за социјалну и културну акцију било је управо „подизање социјалног и културног нивоа села, пре свега сиромашних и ситних сељака, што је требало учинити просветном акцијом у техници и хигијени, али још више правилнијом расподелом

³⁶ Исто, 58.

³⁷ Исто, 56.

³⁸ Исто, 129.

земље”.³⁹ Наиме, Јовановић сматра да сељака треба оспособити да сâм учествује у стварању и вођењу привредних и културних установа. Отуд Д. Јовановић предлаже: оснивање школа, завода за огледе и контролу, стварање задруга, синдиката, удружења за набавку, прераду и продају, организацију течајева о здрављу, за неписмене, за рационалнији рад итд.⁴⁰ Осим тога, истиче да је потребно радити на подизању материјалне културе на селу (уредити водоснабдевање, обезбедити приступ електричној енергији, средити путеве итд.).⁴¹ Међутим, значајније од тога је, чини нам се, његово истицање потребе да се рад сељака у пољопривреди модернизује. Наиме, Д. Јовановић је свестан да сељаштво, у том смислу, није хомогена целина. На селу има оних који земљу обрађују уз помоћ најамне радне снаге (*йоседници*), оних који то чине сопственим средствима, на свом поседу, самостално тј. породично (*земљорадници*) и оних који земљу, или немају, или је имају врло мало, па су принуђени да раде на земљи поседника (*најамни радници*).⁴² Највећи број сељака у Краљевини СХС / Југославији располаже са мало земљишне површине (од 2 до 5 хектара), земљу обрађује на традиционалан начин, претежно за своје потребе. За њих пољопривреда није само средство прихода, већ и начин живота. Ипак, резултат тога је неразвијена пољопривреда са врло малом производњом за тржиште. Јовановић наводи податак да се свега 10–15% целокупне аграрне производње износи на пијацу. „Мало произведено, мало продајемо, па не можемо много куповати”.⁴³ Ипак, у чланку „Четврти сталеж” Јовановић напомиње да

³⁹ Д. Јовановић (1997): *Полијичке усйомене*, 1, Београд: „Култура” и Архив Југославије, 225.

⁴⁰ Д. Јовановић, *Сељак – свој човек*, 229.

⁴¹ Д. Јовановић, *Аграрна йолијика*, 338–340.

⁴² Д. Јовановић, *Сељак – свој човек*, 218.

⁴³ Исто, 62.

се појављује нови тип призвођача, који није ни поседник – организатор, ни сељак роб рутине. Реч је о *земљораднику* који „са породицом ради своју земљу, руководи се потребама пијаце и примењује све техничке мере које су у складу са теренским и привредним могућностима његовог домаћинства”.⁴⁴ Јовановић сасвим извесно овде мисли на фармерски начин рада.⁴⁵ Дакле овај „нови” земљорадник, „савлађује не само природне услове топлоте и влаге – стакленим баштама, на тапањем и одводњавањем – већ сам прави земљу, меље је, меша, заражава микробима, друкчије за различите културе: добија огромне приносе на врло малим површинама; негује сваки корен посебно и свако грло гаји као – дете”.⁴⁶ Такав тип произвођача постоји у Данској, Чехословачкој, Холандији, Словенији. Занимљиво је да Јовановић овде истиче и сличност између фармера и сељака. Иако се чини да фармери више нису сељаци („обучени су потпуно варошки, а живе у фабричком намештају, нису више сујеверни и фаталисти, не подвргавају се пасивно и неизбежно традицији: пуни су иницијативе и напредни у идејама”), темељи њиховог живота остали су исти: породица, колективност села, пољопривреда – управо оно што је битно сељачко.⁴⁷ Нема сумње да је таквог земљорадника Јовановић видео као модел коме сељаштво у Краљевини СХС / Југославији треба да тежи. У књизи *Култи рада*, у делу где разматра питање организације произ-

⁴⁴ Исто, 164.

⁴⁵ Занимљиво је да иста четири слоја С. Шљукић препознаје у данашњој друштвеној структури пољопривреде Србије. Док Јовановић пише о земљорадницима, поседницима, најамним радницима и новом типу земљорадника – фармеру, Шљукић говори о „правим сељацима”, власницима великих пољопривредних имања, пољопривредним радницима и фармерима. Срђан Шљукић (2014): „Промене у друштвеној структури и улога сељаштва”, *Зборник Машице српске за друштвене науке*, 146: 71–84.

⁴⁶ Д. Јовановић, *Сељак – свој човек*, 164.

⁴⁷ Исто, 165.

водње, Јовановић истиче да је потребно учинити следеће: производити више, радити за 95% публике и рад упростити и рационализовати. Овде али и у другим радовима, он замера сељаку што не рачуна адекватно на време и снагу („он броји само новац”). Сељак мора да организује земљорадњу, а то подразумева: избећи све слабе стране тог занимања (у поређењу са индустријом), пронаћи најбољи начин да се земља обрађује (уносећи научне проналаске у техници и људском раду), сељачко газдинство схватити као једно предузеће за производњу (а не као средство за исхрану чланова породице), усавршити се у једном или неколико облика производње.⁴⁸ О потреби да се сељак трансформише у модерног пољопривредног произвођача (фармера) као услов за модернизацију пољопривреде у Србији и побољшање положаја сељака, истраживачи и данас говоре.⁴⁹ Д. Јовановић је на то указивао пре готово једног века!

Проблем континуитета. Недостатак континуитета у погледу стварања добрих развојних пракси за село представља хроничан проблем нашег друштва. Чини се да континуитет постоји једино у занемаривању села и сељака. Одређене повремене и појединачне мере које су усвајане и примењиване, нису биле довољно добар одговор на све недаће које су обележавале живот сељака. С друге стране, мере или праксе које су давале резултате нису ваљано подржане, спроведене и развијане, било због тога што нисмо били довољно доследни, и/или због тога што нисмо схватали њихову суштину. Добар пример за наведено представља развој земљорадничког задругарства. И поред тога што ова економска организација у нашој земљи постоји готово сто тридесет година, она још

⁴⁸ Д. Јовановић (1927): *Кулѝ рада*, Београд: РАД, 53–62.

⁴⁹ Вид.: С. Шљукић (2004): „Друштвена структура у бившим социјалистичким земљама: транзиција или трансформација”, *Социолошки ипреглед*, XXXVIII (1–2): 267–279.

увек није развијена и позиционирана као успешан модел за развој пољопривреде (или појединих грана ове делатности) на начин на који је то већ дуго у великом број земаља западног дела света. Континуитет у развоју ове организације стално је прекидан ратовима, лошим политикама и онемогућаван различитим друштвено-економским приликама. Драгољуб Јовановић је врло добро разумевао да земљорадничке задруге имају потенцијал да усаврше пољопривредну производњу и ојачају сељака, посебно у условима ситног поседа. У својим радовима, често је инсистирао на њиховој важности. Нема сумње да је овај аутор, врло добро схватио суштину ове економске организације и био упознат са њеним развојем на нашим просторима али и у свету. Он најпре, исправно схвата да су ове организације творевине епохе капитализма (настају широм света у другој половини XIX века), и да представљају одговор „малих” људи, занатлија, радника и сељака на проблеме и експлоатацију коју трпе.⁵⁰ С тим у вези, појава задруга нема везе са ранијим облицима феудалне и патријархалне везаности, нити је на нашим просторима наставак родбинско-задружних организација (породичних задруга), иако, како пише, има оних који тако мисле. Напротив, „Клица задругарства полази из *прадова* и са *ијаца*, из *новчаности*, развијеног *саобраћаја* и *просвете*; не из патријархалне примитивности и крвног сродства”.⁵¹ Отуд најмање задруга има онда где су се најдуже задржале породичне задруге (Црна Гора, Јужна Србија, Босна и Херцеговина), а највише око већих градских центара (Смедерево, Крагујевац, Пожаревац,

⁵⁰ То не значи да у задруге не могу да се удружују и друге друштвене групе. Д. Јовановић сматра да задруга није везана ни за једну класу, staleж или професију, али да статистике кажу да се у задруге најчешће удружују радници, земљорадници и занатлије, а да њихова удруживања имају највише успеха. Д. Јовановић, *Аграрна политика*, 360.

⁵¹ Д. Јовановић, *Исто*, 362.

Београд, Загреб, Крижевци, Осијек, Вуковар, Љубљана, Марибор, Нови Сад итд.). В. Ранђеловић то и потврђује, када пише да није случајно, што су се прве земљорадничке задруге у Србији појавиле у Смедеревском округу.⁵² „Он је био најгушће насељен, имао је развијену привреду, посебно трговину и становништво релативно високог образовног нивоа. Смедерево је имало најразвијеније саобраћајне везе са Београдом и осталим деловима Србије”.⁵³ Прве задруге у Србији као и у другим земљама појавиле су се у градовима. Ипак, задругарство се најинтензивније развијало на селу, па историју задругарства Србије и Југославије чини земљорадничко задругарство.⁵⁴ С обзиром на то да је велика већина становника Србије у другој половини XIX века живела на селу, ту су се највише испољиле и све негативне последице капиталистичког развоја. Сељак се, како Јовановић пише, откинуо од старе заједнице и неспреман упао у вртлог новчане привреде, где је много радио, мало добијао, стално оскудевао и све више се задуживао и сиромашао. Излаз је покушао да пронађе у организацији земљорадничких задруга. За разлику од других удружења, задруга је пише Јовановић, одмах узела економска обележја са конкретним циљевима: добити јефтинији кредит, снабдети се под бољим условима, продати повољније, сузбити противнике: зеленаше и посреднике, тј. варошки и сеоски паразитски капитал. Циљ је дакле, „да малог поседника, земљорадника у ширем смислу те речи, оспособе за економску и животну борбу, дајући сељачком породичном газдинству све врлине већег поседа”.⁵⁵ До њиховог

⁵² Прва земљорадничка задруга у Србији основана је 1894. године у селу Вранову код Смедерева.

⁵³ В. Ранђеловић (1999): *Основи задругарства и земљорадничко задругарство*, Земун: Пољопривредни факултет – Задружни савез Србије, 85.

⁵⁴ В. Ранђеловић, *Истио*, 82.

⁵⁵ Д. Јовановић, *Апирна ђолићика*, 359.

настанка међутим није могло да дође пре него што је један „талас индивидуализма и партикуларизма”, карактеристичан за градски живот у периоду капитализма, прешао преко села, а сељак схватио, да је слаб и беспомоћан кад је усамљен. Нема задругарства без одређене групне свести, заједничких интереса и осећања солидарности.⁵⁶ Чланови се удружују ради заједничких материјалних интереса (отуд је задруга економска организација), али оне најбоље успевају када чланове окупљају и друге заједничке идеје/идеали: верске, националне, социјалне или партијске („неекономски моменти”).⁵⁷ Због своје оригиналности (не дира у приватну својину, дозвољава члановима самосталност у вођењу свог газдинства и руковању производима) и способности да се прилагоди друштвеним приликама, Јовановић сматра да је задруга најбоља организациона форма сељачког газдинства. Помаже му да се: одржи и унапреди, остварује велике послове, сакупља и налази капитале, набавља директно од произвођача или већег посредника, прерађује, продире на веће пијаце, предузима мелиорационе, асанационе, узгојне послове, пружа члановима лекаре, лекове, електрику, телефон, радио и просвету. Након иницијалног развоја који је прекинут Првим светским ратом⁵⁸, развој задругарства настављен је у заједничкој држави

⁵⁶ Тиме Д. Јовановић и објашњава чињеницу да се задругарство прво појавило у градовима. Осећање солидарности прво се јавља код радника.

⁵⁷ Јовановић наводи да се задругарство у Чешкој, Пољској и Словенији, хранило националном и верском борбом са Немцима протестантима. В. Ранђеловић такође истиче да је за развој задругарства у југословенским условима, карактеристично то, што оне нису биле само економско-социјалне организације, већ у неким подручјима и упоришта одакле је даван отпор страним завојевачима (Аустроугарској, Турској) и брањени национални интереси и идеали (Словенија, Хрватска, Војводина, Босна и Херцеговина, Македонија). В. Ранђеловић, *Основи задругарства и земљорадничко задругарство*, 79.

⁵⁸ Од оснивања прве земљорадничке задруге (1894. године), до Првог светског рата, број задруга у Србији расте упркос неповољним

Срба, Хрвата и Словенаца, али чини се без тога да је препозната пуна вредност ове организације. Шљукић и Јанковић,⁵⁹ као и Ранђеловић⁶⁰ истичу да су задруге у овом периоду биле под јаким утицајем финансијског капитала, богатијих слојева друштва, политичких странака, државе, да су многи задружни принципи често кршени, али се слажу и у мишљењу да је, упркос томе, задругарство помогло развоју села и пољопривреде и успело да ублажи изузетно тежак положај у коме се сељаштво налазило. Низ, како Јовановић пише, објективних и субјективних услова, није у овом периоду погодовало развоју ове установе, иако је задругарство имало на својој страни јавно мњење и опште симпатије. Реч је најмање о великим разликама у друштвено-економским приликама које постоје између појединих покрајина и проблема који их карактеришу. „У Црној Гори, у Босни и Херцеговини, у Јужној Србији, па добрим делом и у Србији и Војводини, задругарство има још врло велике препреке: овде растуреност села и необично низак ступањ материјалне културе и просвећености, уз врло слабу новчаност и неразвијене производне и тржишне односе; онде верску и националну подвојеност која чини да може бити великог капитала, али не и јаког задружног покрета; на другом месту оскудица сваког смисла за удруживање и заједнички рад. Где постоји један повољан

друштвеним приликама за развој ове организације. Већ 1895. године, основан је Главни савез српских земљорадничких задруга (првобитно назван Савез земљорадничких задруга), а 1989. донет је Закон о земљорадничким задругама. Д. Јовановић сматра да је поменути закон био међу најбољима у свету и да је допринео развоју задругарства јер је тачно одредио шта је задруга, подвргао задругарство старој ревизији, обележио положај задруга и дао знатне пореске олакшице. Д. Јовановић, *Айрарна иполийка*, 372.

⁵⁹ С. Шљукић, Д. Јанковић (2015): *Село у социолошком огледалу*, Нови Сад: Mediterranean Publishing, 150.

⁶⁰ В. Ранђеловић, *Основи задругарства и земљорадничко задругарство*, 131.

услов, има их неколико неповољних”.⁶¹ За успешан развој задругарства, потребно је, сматрао је Јовановић, да нам се догоди „точак историје”, тј. да се развију прилике које ће дозволити да се ова установа афирмише. Верујући да је задругарство „више ствар памети, него ствар срца, и више ствар рачуна, него осећања”, Јовановић је, имајући у виду кризу која ће нас „научити памети”, веровао да ће задругарство неминовно доћи до свог пуног изражаја. Ипак, то се до данашњих дана није догодило, упркос неким развојним помацима којима сведочимо последњих година.⁶² Објашњење за то може бити управо Јовановићева тврдња да ПОЛИТИКА УБИЈА ЕКОНОМИКУ (нагласио Д. Ј.). Парадигматичан пример тога је развој задругарства у периоду социјалистичке Југославије у којем је грубо нарушено оно што је суштина ове организације – слободно удруживање. Наиме, за развој „фине, осетљиве и нежне биљке”, какво је задругарство потребно је, истиче овај аутор, као предуслов имати сређене националне и политичке односе. У светлу Јовановићевих запажања о суштини ове установе, условима њеног настака и развоја, као и проблемима који онемогућавају њен развој, сасвим сигурно вреди размишљати о актуелном стању задругарства у Србији.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Три проблема (односа, знања и информисаности и континуитета) који условљавају „цилиндар на опанак” модел развоја, најчешће иду заједно, тј. прате један другог. То је случај и на конкретним примерима из живота и дела Д. Јовановића о којима смо писали. Однос државе, посматран на примеру начина на који је аграрна реформа изведена, свака-

⁶¹ Д. Јовановић, *Сељак – свој човек*, 328.

⁶² Пре свега у погледу раста броја задруга које је финансијски помогла држава.

ко има везе са недостатком знања у погледу начина на који овај посао треба обављати, али и недостатком континуитета. Сâм Јовановић је истицао да никаквих неопходних припремних радова за спровођење реформе није било, а да је посао прекинут на самом почетку. Недостатак континуитета у погледу развоја земљорадничких задруга директна је последица несхватања суштине и потенцијала ове организације (проблем знања и информисаности), али и односа државе према овој установи. Питање модернизације рада сељака у пољопривреди свакако да има везе и са односом државе према овој друштвеној групи. То је посебно важно у условима велике беде и сиромаштва који карактеришу живот сељака у Краљевини СХС / Југославији.

С друге стране, управо на конкретним примерима о којима смо писали, сва три проблема могуће је посматрати и данас. За спас села и сељака нова аграрна реформа истиче се као прека потреба. Држава међутим, чини се, нема намеру да је у догледно време спроведе. Сељак је и даље, као у оно време најважнији уочи избора. Широм земље, већ деценијама се одржавају научни скупови на којима се говори о лошем положају сељака и потреби да се то промени. Бројни истраживачи пишу о стању и проблемима у српском селу и како то изменити. Ипак, чини се да то углавном нема практичних резултата. Питање како српског сељака претворити у модерног пољопривредног произвођача и даље је актуелно. Земљорадничке задруге су препознате од државе као позитивно решење, али су и даље далеко од оног нивоа афирмације на којем би могле/требале да буду. За то је потребно време (континуитет) и знање у погледу тога, како их на најбољи начин развијати.

Дакле, метафору „цилиндар на опанку” можемо схватити на два начина. С једне стране, она сасвим сигурно говори о друштвеном развоју који обележавају несклад и контраст

тј. неједнако, брзо и неправилно развијање. С друге стране, њу можемо тумачити и као развој који иде на штету, или мимо села и сељака. Чини се да су оба тумачења применљива на данашње прилике, једнако као у време када је Д. Јовановић о томе писао.

Assoc. NIKOLA ŽIVIĆ, Ma
University of Priština
with temporary headquarters in Kosovska Mitrovica
Faculty of Philosophy, Department of Sociology
Filipa Višnjića BB, Kosovska Mitrovica, Serbia
E-mail: nikola.zivic@pr.ac.rs

DRAGOLJUB JOVANOVIĆ – WHY “THE TOP HAT DOES NOT GO ON THE OPANAK”?

SUMMARY: The original starting point for this paper is the article “Neither West nor Village” by Dragoljub Jovanović. In the article, D. Jovanovic, through a series of ironic and humorous descriptions, tries to depict the problems in the way of development of society, i.e. villages (of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes / Yugoslavia). For the dissonance and contrast that have deeply marked the development of this society, the aforementioned author at one point in his work uses the metaphor “a top hat on the opanak”. To the attentive reader, the text of the article itself can point to three key problems that condition such development: the problem of the relationship with the peasantry, the problem of knowledge and information, the problem of continuity. We have illustrated each of the mentioned problems with one or more examples from the work and life of D. Jovanović. Therefore, the question “Why the top hat does not go on the opanak” is actually our attempt to point out the problems of village development in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes / Yugoslavia, relying primarily on the work of Dragoljub Jovanović. The three key problems that are considered and the examples we are investigating are also worth scru-

tinizing in the context of the current problems of our village. We considered the problem of the relationship with the peasantry on three levels: through the state's relationship with the peasantry (on the example of agrarian reform), through the relationship of politics/politicians with the peasantry and vice versa, and through the relationship of intellectuals with the peasantry. As for the problem of knowledge and information, we looked through Jovanović's advocacy to organize the work of peasants in agriculture by considering the farmer's way of working as a model. Eventually, we tried to show the problem of continuity on the example of the development of agricultural cooperatives. In conclusion, we draw attention to the fact that these problems usually go together (follow each other) and that without serious work on overcoming them, we have a society that is not much different from the one that D. Jovanović describes with a metaphor "a top hat on the opanak".

KEYWORDS: Dragoljub Jovanović, peasantry, development, "a top hat on the opanak"